

İslam Siyaset Felsefesinde Yöneticinin Seçkinliğı Meselesi ^a

 RIDVAN DEMİR ^b

Öz: Toplumları yöneten liderler iktidarlarını güvenceye almak için tanrısal bir meşruiyete başvurmuşlardır. Bu tanrısal meşruiyet liderlerin tanrı/tanrılar tarafından seçilmiş kişi olduğu savına dayandırılmıştır. Bu durum Eski Çağ uygarlıklarında liderler “tanrı/hükümdar” ve eski Türk devlet geleneğinde “Han” ve “Hakan” unvanına sahip liderler “Kut” inancı ile kutlanmıştır. İslam siyaset düşüncesinde ise yönetici bir “Halife” veya “Allah’ın yeryüzündeki vekili, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” olarak kabul edilirdi. Yapılan tanımlamalar yöneticilerin iştiğal ettikleri makamların meşruiyeti ilahi kökenli olduğu açıkça görülmektedir. Bu minvalde liderlerin seçkinliğı meselesini, İslam siyaset felsefesi geleneğı içerisinde Farabi, Nizamülmülk, Maverdi ve Gazali’nin siyaset anlayışları çerçevesinde; (1) yöneticinin gerekliğı, (2) yöneticinin seçkinliğı, (3) yöneticinin seçilmesi ve vazifesi, (4) yönetici özellikleri ve sorumluluğı kapsamında inceleyerek, genel bir seçkin yönetici tanımı yapmayı amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Siyaset felsefesi, yönetici, yöneticinin seçkinliğı, yönetimin kutsallığı, yöneticinin hasletleri.

^a Bu makale, yazarın Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^b Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBE, Felsefe ve Din Bilimleri Programı demiridvan1993@gmail.com

The Problem of the Exclusiveness of Rulers in Islamic Political Philosophy

Abstract: The leaders who ruled over societies relied on divine legitimacy for a long time. This divine legitimacy originated from the idea of leaders who were chosen by God/Gods. This situation is illustrated in ancient civilizations as “God/Ruler” and in ancient Turkish state custom as “Han” or “Hakan” who took their divine legitimacy from the belief of “Kut”. In Islamic political thought “Khalifa” is acknowledged as “the representative of Allah, the shadow of Allah”. The definitions plainly indicated that the essence of rulers’, who occupied chairs, legitimacy were sacred. In this particular subject, it is aimed to analyze the topic of the exclusiveness of rulers in Islamic custom of political philosophy, which includes the understanding of al-Farabi, Nizam al-Mulk, al-Mawardi and al-Ghazali: (1) Necessity of rulers, (2) exclusiveness of rulers, (3) election and tasks of rulers, (4) specialty of rulers. Also, it is aimed to generate a general definition of the exclusive ruler.

Keywords: Political philosophy, ruler, exclusiveness of rulers, divinity of ruling, nature of rulers.

Giriş

Canlılar arasında fitrat bakımından en zayıf olanlardan biri şüphesiz insanoğludur. Zamanla insan, farkına vardığı bu zayıflığı ve muhtaçlığı nedeniyle hem cinsleriyle bir arada yaşama zorunluluğu hissetmiştir. Bu nedenden ötürü insanlar ilk günden itibaren küçük topluluklar halinde yaşamışlardır. Fakat küçük birimler halinde yaşayan bu insan toplulukları, zamanla doğada yer alan diğer canlılara ve insanlara karşı vermiş oldukları mücadeleden dolayı bir araya gelerek daha büyük topluluklar meydana getirmişlerdir.

Bir araya gelerek topluluk halinde yaşamayı başaran insanoğlu, kendi aralarında oluşabilecek birtakım sorunları da aşmaya mecbur hale gelmişlerdir. Meydana gelebilecek olan bu düzensizliği bertaraf edilmesi ancak yazılı ve yazısız bazı kuralların var olması halinde gerçekleşebilmiştir. İşte bu noktada düzensizlik halini bir düzene oturtacak kuralları uygulayan bir mekanizma yani “devlet” ortaya çıkmıştır. Zaten ilk zamanlardan beri devlet; güvenlik, adalet, eğitim, sağlık vb. gibi ihtiyaçları bir tek bir çatı altında gerçekleştirme düşüncesiyle oluşturulmuştur. İnsanlar devlet sayesinde toplum içerisinde düzeni sağlamış ve kendi toplumunun devamlılığını sağlamışlar. İnsanların yaşamış olduğu coğrafya, kültürel değerleri ve inanç yapıları oluşturmuş oldukları bu devlet yapılarını derinden etkilemiş ve zamanla bundan dolayı devletler çok farklı yapıda ortaya çıkmışlardır.¹

Devletin ortaya çıkışını açıklamaya çalışan, ileri sürdükleri fikirlerle devletin nasıl oluştuğuna dair tezler sunan çok sayıda teori bulunmaktadır. Bu teorileri açıklayacak olursak: Konfüçyüs ve Aristoteles’in ileri sürdüğü aile teorisi, devletin ailelerin büyüüp gelişmesi sonucunda ortaya çıktığını savunmuş; Oppenheimer ve İbn Haldun güç ve mücadele teorisi ile devleti güç çatışması neticesinde güçlüünün kurduğu otoriteye bağlamış; Platon, Spencer ve

¹ Emre Avcı, *Dinsel Düşünce Bağlamında Devlet Felsefesi ve Farabi’de İdeal Devlet Felsefesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2008, s. 4-6.

Espinas gibi düşünürler biyolojik teori ile devletleri, canlılar gibi doğan, büyüyen ve ölen bir varlık olduğunu organizmacı bir anlayışla açıklamış; Hobbes, Locke ve Rousseau gibi düşünürler devletin ortaya çıkışını, insanların doğa durumu olarak adlandırılan dönemden kendi akıl ve iradeleri sayesinde çıkması neticesinde bir sözleşme yaparak sosyal sözleşme teorisi ile açıklamış ve son teoriye göre Marx ve Engels ise devletin ortaya çıkışını ekonomik olaylarla ilişkilendiren ekonomik teori ile açıklamışlardır.²

Devletlerin oluşumu, uzun insanlık tarihinde birçok gerekçeye dayanılarak açıklanmış olmakla birlikte, İslam düşüncesinde, Kur'an'a ve dini metinlere dayanılarak, insanların hem dünyevi hem uhrevi hayatını düzene sokacak, dinin emirlerini uygulayacak yasaklarından sakındıracak, insanların amme hizmetlerini karşılayacak bir kurumun yani devletin varlığı her zaman elzem olmuştur.

Devlet niçin olmalıdır? sorusunu İbn Haldun; insan *kendi başına yaşayamaz* şeklinde cevaplamıştır. Bu cevap insanın toplum ile beraber yaşaması gerektiği ve toplumun bir başkan (önder) tarafından yönetilmesi düşüncesini doğurur.³ İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in 38. Suresinin (Sad), 26. ayetinde; "Ey Dâvûd! Seni yeryüzünde halife tayin ettik. Bundan dolayı insanlar arasında adaletle hüküm ver! Nefsin arzusuna uyma ki seni Allah'ın yolundan saptırmasın..." anlaşılacağı üzere, Allah'ın yeryüzünde düzeni sağlamak için halife (yönetici) gönderdiği bildirilmiştir. Peygamberlerin her dönemde var olamayacağı gerçekliğinden hareketle, İslam siyaset düşüncesinde en önemli meseleler arasında yöneticinin (halife) tayini, yöneticinin sorumluluğu, yöneticinin sahip olması gereken vasıflar yer almaktadır. Yönetici/halife, İslam toplumunun merkezi yapısını siyasi ve dini açıdan temsil ettiğinden İslam siyaset düşüncesi literatüründe yöneticiye

² Serhat Düvenci, "Devlet Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2, 2018, s. 67.

³ Ayhan Bıçak, *Türk Düşüncesi 1: Kökenler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, s. 224-225.

ve yöneticinin sahip olması gereken niteliklere fazlasıyla yer verilmiştir.⁴

Toplumda bulunan her bir insanın hukukunun ve menfaatlerinin korunması amacıyla insanlar arasında siyasi bir topluluğun olması nasıl elzem ise, her toplum için de bir yöneticinin varlığı aynı şekilde elzemdir. İslam siyaset düşüncesinde kaleme alınan bütün eserlerin tamamında, halkın başında bir yöneticinin bulunması gerektiği konusunda bir ittifak söz konusudur. Çünkü fitratı gereği zayıf ve kusurlu olan insanı, zulümden ve kargaşadan koruyacak, insanlar arasında adaleti tesis edecek ve insanların refahını koruyacak, seçkin vasıflara sahip bir yöneticiye her zaman ihtiyaç vardır.⁵

1. Yöneticinin Gerekliliği

İslam siyaset düşüncesinde devlet başkanları, insanın medeniyün bi't-tab (tabiatı gereği medeni canlı) olması hasebiyle ve bir arada adilce yaşayıp ihtiyaçlarını sağlamaları açısından vazgeçilmezdir. Bu düşünce geleneğinde yazılan eserlerde yönetici, tüm siyasi meselelerin merkezinde yer almıştır. İslam siyaset felsefesinin kurucusu olarak görülen Farabi'den başlayacak olursak, Farabi toplumun, gerçek mutluluğu ve mutluluğa götüren yollarda yapılması gerekenlerin neler olduğuna dair hususların elde edilebilmesinin ancak bir kılavuz veya bir öğretmen yardımı sayesinde gerçekleşebileceğini belirtir. Bundan dolayı, bu bilgileri öğretecek ve insanları bunlara yöneltecek bir kılavuza ihtiyaç vardır ve o kılavuz da, hiçbir işinde başkasının yönetmesine ihtiyacı olmayan kişidir, yani yöneticidir. O, elde ettiği ilim ve marifet sayesinde hiçbir yol göstericiye ihtiyaç duymaz, o yaptığı ve başkalarına öğrettiği işlerde en iyi olanı yapmakta eksiklik duymaz ve mutluluğa götüren işleri belirler, tanımlar ve değerlendirir. Bütün bunları ise önce sahip olduğu edilgen (münfail) akıl ile daha sonra Faal Aklın maddesi konumunda olan kazanılmış (mustefad) akli elde

⁴ Bıçak, *Türk Düşüncesi 1: Kökenler*, s. 244.

⁵ Celal Büyük, "İslam Devlet Felsefesi", ed. Mert Uydacı, *Turkish Studies from Different Perspectives*, Athens Institute for Education and Research, Atina 2017.

ederek, Faal Akıl ile bağlantı kurması sonucu gerçekleştirir. İşte bu kişi vahiy almış gerçek hükümdardır ve bu insanın başkanlığı ilk başkanlıktır ve diğer başkanlıklar ondan sonra gelmektedir.⁶

Selçuklu devleti yönetiminde yarım asra yakın görev yapmış olan Nizamülmülk, bu tecrübelerinin neticesinde kaleme aldığı Siyasetname eserinde, devleti ve devlet yönetimini hükümdarın şahsı üzerinden inşa etmiştir. Nizamülmülk'e göre, Allah her dönemde, kendisini bir takım hasletlerle donattığı, yeryüzünde düzeni kendisiyle sağladığı ve kendisine, reaya arasında çıkabilecek kargaşa ve fitneyi ortadan kaldıracak otorite verdiği, adaleti sayesinde insanların huzur ve güven içerisinde yaşadığı bir hükümdar seçer.⁷ diyerek yeryüzünün düzeni, halkın refahı ve güveni ancak yöneticinin şahsında temin edilebileceğini belirtmiştir.

Gazali, İtikadda Orta Yol eserinde "imamet" in akli değil fıkhî bir mesele olduğunu ve devlet başkanı seçmenin şer-i yönden zorunlu olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Gazali, imamet bahsine eserinin son bölümünde yer vermiş ve imamet konusunun alışkanlık haline gelmiş bir tür gelenek olduğundan bahisle ele aldığını ifade etmiştir. Gazali, bu imamet bahsinde iki mesele üzerinde durmuştur. İlkinde, devlet başkanının seçilmesinin dini bir zorunluluk mu akli bir zorunluluk mu olduğu meselesi, ikincisinde ise, devlet başkanını kimin seçeceği meselelerini açıklamıştır. Gazali, devlet başkanının seçilmesi hususunu dini delillerle açıklayarak zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Peygamberin amaçlarından biri de dini işlerin düzenli bir şekilde yürütülmesidir. Dini bir düzenin kurulabilmesi için öncelikle dünyevi düzen tesis edilmelidir. Bunu da sağlamanın yolu devlet başkanı tayin etmekten geçtiğini ifade etmiştir. Çünkü Gazali'ye göre, dünya hayatının saadeti ve insanların can ve mal güvenliği yalnızca devlet başkanı sayesinde gerçekleşir. "Din ve sultan ikiz kardeştir." Dinin temel olduğunu, sultanın ise onun bekçisi olduğunu ifade eden Gazali, temeli ol-

⁶ Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener ve M. Rami Ayas, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s. 42-45.

⁷ Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

mayan yapının tez zamanda yıkılacağını, bekçisi olmayan bir malın ise yok olacağını söylemiş olup⁸ dünyevi düzenin imarı için sultanın varlığının dini bir zorunluluk olduğu tezinin haklılığını böylelikle açıklamaya çalışmıştır.

Maverdi, devlet başkanı için daha önce Yönetimin Esasları ve Nasihatü'l Mulük'te ifade ettiği 'melik' ve 'hükümdar' dışında, Ahkamü's-Sultaniye isimli eserinde devlet başkanı için halife kavramını kullanmıştır. Maverdi bu eserinde, halife seçmenin akla mı dine mi uygun olduğunu ele almakla başlar. Akla dayanan gerekçeleri; halk arasında çıkacak anlaşmazlıkları giderecek, bela ve kötülükleri toplumdan def edecek yegâne kurum idare kurumudur diye açıklamıştır. Halifeliği dine dayandıranların gerekçelerini ise; din ve dünya işlerinin bir birbirinden ayıramayacağı, Allah'ın ayette "... sizden olan emir sahiplerine itaat edin"(Kur'an: 4/59) buyurduğu, bu nedenle bir yöneticinin olması ve kendisine itaatin farz olduğunu nas ile örneklendirerek açıkladığı görülmüştür.⁹

2. Yöneticinin Seçkinliği

Yöneticiliğin İlahi kaynaklı bir vazife olduğu ve yapılan işlerde Allah'ın rızasına uygun davranılması gerektiği hususu incelediğimiz müelliflerin tamamı tarafından gerekçelendirilmiştir. Ancak müelliflerimize geçmeden önce, kadim geçmişe ait bu hususa az da olsa değinmek faydalı olacaktır. Bir Ortadoğu-Mezopotamya geleneği olan yönetim işinin kutsallığı meselesini Sümerlilerde görmek mümkündür. Sümerlerin baş Tanrılarından olan An ve Enlil dünyayı yarattıktan sonra Ur kentini yönetmek için Ay Tanrısı Nanna'yı atamış, daha sonra ay tanrısı Nanna ise Sümer ve Ur kentlerini yönetsin diye Ur-Namnu'yu seçmiştir.¹⁰ Benzer bir örnek ise Pers Kralı Büyük Darius'un (mö. 549-485) Nakşî Rüstem Kitabesi'nde yer almaktadır. I. Darius, Ahura Mazda'nın, yeryüzünde

⁸ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, çev. Osman Demir, Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s. 190-192.

⁹ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniye: İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, Ufuk Yayınları, Ankara 2016, s. 29-30.

¹⁰ Samuel Noah Kramer, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2018, s. 79.

düzenin bozulduğunu, bozulan düzeni imar etmek için yönetimini kendisine verdiğini söylemiş, kendisinin de bozulan düzeni yeniden inşa ettiğini ifade etmiştir.¹¹ Haddizatında, İslamiyet öncesi devlet anlayışımızda yer alan “kut” inancı bu duruma güzel bir örnektir. Çünkü Orhon yazıtlarında hükümdar için “Tanrı gibi, Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan” tarzında ir çok ifade yer almakta ve devlet geleneğinde bir kişinin hükümdar olabilmesi için Tanrı tarafından “kut” verilmesi gerektiği inancı bulunmaktadır. Kendisine kut verilen kağanın, Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmıştır.¹² Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğunda, devlet felsefesindeki en önemli meselelerden biri olan otoritenin kaynağı meselesinde, kaynağın ilahi menşeli olduğuna inanılmıştır. Devletin kuruluşu ve faaliyetleri hep bu yoldan meşrulaştırılmak istenmiştir. Aşıkpaşazade ve Kemalpaşazade’nin tarihlerinde Osmanlı soy kütüğü Nuh Aleyhisselamın oğlu Yafes’e dayandırılmış ve Osmanlı’nın ilahi misyonunun o kaynaktan geldiği belirtilmiştir.¹³ Görüldüğü üzere, Tanrı tarafından seçilip gönderilen ilahi/kral/hükümdar meselesini, Eski Çin, Mısır, Eski Türk Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu ve Mezopotamya’nın diğer kadim medeniyetlerinden tevarüs eden bir gelenek olarak yorumlamak mümkün görülmektedir.

Düşünürlerimizden Farabi’ye göre, Tanrı tarafından Faal Akıl aracılığıyla devlet başkanının teorik aklına gönderilen vahiy neticesinde öncelikle O bir felsefeci olur, daha sonra Tanrı Faal Akıl vasıtasıyla pratik aklına etki ederek onu, insanları mutluluğa yönlendirecek bir uyarıcı bir peygamber yapar. İşte bu kişi, Faal Akıl’la birleşmesi sayesinde mutluluğu elde ederek bir insanın ulaşabileceği en üst makama ulaşır. O kişi artık İmam’dır, ideal şehir devletinin, ideal milletin ve tüm yeryüzünün ilk devlet başkanıdır. Bu devlet başkanı tarafından yönetilen insanlar, en iyiyi ve

¹¹ Mahmut Arslan, “Eski İran Geleneği ve Siyasetnameler”, *Sosyoloji Dergisi*, 3/1, 1989, s. 231.

¹² Bıçak, *Türk Düşüncesi 1: Kökenler*, s. 78.79.

¹³ Süleyman Hayri Bolay, “Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe”, ed. Bayram Ali Çetinkaya, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni 8: Osmanlı’da Felsefe ve Akli Düşünce*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 43.

gerçek mutluluğu elde etmiş kişilerdir. Devlet başkanı, sahip olması gereken bir takım hasletlerin yanında, öncelikle akli ilimleri tahsil etmeli ve çok iyi derecede ikna ve tahayyül gücüne sahip olmalı ve en önemlisi de devlet başkanı felsefeyi çok iyi öğrenmelidir. Çünkü Farabi'ye göre, devlet başkanı ile filozof arasında bir fark bulunmamaktadır.¹⁴ Farabi'nin devlet başkanı, Platon'un devlet başkanı olarak tanımladığı filozof-kral ile İslam'ın devlet başkanı olan peygamber/imamın birleşiminden meydana gelmektedir. Farabi, gerçekte filozofla en yüksek yönetici arasında bir fark bulunmadığını, hakikatte her ikisi de aynı kişi olduğunu söylemektedir.¹⁵ Kanun koyucu adını verdiği devlet başkanının, sahip olduğu fikri erdem sayesinde akılsalları, bilfiil varlığa getirerek en üstün mutluluğu elde edilmesini sağlayacak kabiliyette biri olduğunu ifade etmektedir.¹⁶ Devlet başkanı için melik unvanını da kullanan Farabi, melik için "en yüksek bilgiyle yönetim ve iktidarı temsil eder. O, felsefeci ve kanun koyucudur. Felsefeci, kanun koyucu, melik, ilk devlet başkanı ve imam hepsi aynı anlama gelmektedir."¹⁷ Farabi'nin devlet başkanı, hem bilge bir filozof, hem de Faal Akıldan aldığı vahiy sayesinde bir peygamber bir uyarıcı konumundadır. Dolayısıyla bir insanın sahip olabileceği en üstün vasıfları şahsında barındıran Farabi'nin yöneticisi, meşruiyetini Tanrı'dan aldığı açıkça görülmektedir.

Nizamülmülk hükümdar için, "Allah Teâla her zamanda insanlar arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır."¹⁸ diyerek onun özel vasıflara sahip olması gerektiğini belirtmiş olup hükümdarın soyunu da "Allah,...nesli atadan ataya ta büyük Afrasyab'a dayanan ulu padişahımızı daha önce hiçbir padişaha bahşedilmemiş keramet ve yüceliklerle bezedi." diyerek hükümdarlık vazifesine kutsallık ve soyluluk atfetmiş-

¹⁴ Erwin Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 184-189.

¹⁵ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 43.

¹⁶ Farabi, *Mutluluğun Kazanılması*, s. 45.

¹⁷ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 190.

¹⁸ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 11.

tir. Melikşah için, Allah'ın kendisini, liyakati ve itikadı nispetinde devlet ve memleket sahibi kıldığını, bütün dünya tebaasını kendisine bağladığını; bununla birlikte sultanın gazabından sakınmak isteyen tüm milletlerin ona yanaştığını, sultanın iktidarının ve saygınlığının tüm dünyaya ulaşmasını sağlayarak, gücünün bütün dünyaya yayıldığını belirtmiştir.¹⁹ Nizamülmülk'e göre, şehirlerin, hanedanlıkların başında her daim bir kişi olmalıdır aksi halde yönetim dağınık mülk heba olur. Nizamülmülk'e göre mülkün varlığı ancak sultan ile mümkün olmaktadır. Zira, mülk ve millet sultana aittir²⁰ diyerek bu yaklaşımı açıkça ifade etmiştir.

Maverdi, yaratıcının kendi mülkü olan yeryüzü iktidarını hükümdara verdiğini, bütün canlıları yönetme görevi hükümdarın şahsında toplandığı, buna karşılık Allah'ın kendisine bahşettiği bu nimetten dolayı hükümdarın tebaayı en güzel şekilde yönetmesini istediğini belirtmiştir. Maverdi, yönetim işini ve yöneticilik görevini ilahi yönünü vurgulamak için bir takım ayet, hadis ve menkıbelerden örnekler vermiştir. Kur'an'da Sad Süresi 26. Ayette Allah şöyle buyurmaktadır; "Ey Davud, seni (bir peygamber ve böylece) yeryüzünde halife kıldık. İnsanlar arasında adaletle hükmet, boş arzu ve heveslerine uyma, sonra onlar seni Allah yolundan saptırır." Hadis-i şerifte ise: "Bulunduğu, toplumu hayır ile yönetenler hem kendi sevabını alır hem de diğer insanların sevabından nasibini alır. Tebaasına güzel muamele etmeyen, toplumu kötü yöneten idareciler kendi günahlarıyla beraber birlikte amel ettiği kişilerin günahını da yüklenir." diye belirtmiştir. Hz. Ömer'e nispet edilen; "Kenar-ı Dicle'de bir kurt bir koyunu aşırırsa, gelir Adl-i İlahi onu sorar Ömer'den."²¹ sözüyle birlikte, devlet işlerinin ne kadar ehemmiyetli ve sorumluluğunun çok ağır olduğunu dini metinlerden bir takım örneklerle ifade etmiştir.

Gazali ise, yöneticiliğin büyük bir nimet olduğunu, yöneticiliğin hakkını veren bir idarecinin sonsuz mutluluğu tadacağı, aksi

¹⁹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 13.

²⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 41.

²¹ Maverdi, *Yönetimin Esasları*, çev. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 7-8.

durumda sonu küfür olan kötü bir sonla karışılacağını söyler. Yöneticilik vazifesinin büyük bir sorumluluk olduğunu söyleyen Gazali, bu durumu; 'Devlet başkanının bir günlük adil yönetimi, normal bir insanın yetmiş yıllık ibadetinden daha makbuldür.' hadisini örnek vererek vurgulamıştır.²² Yöneticinin adil, merhametli, zulümden kaçınan, yalandan ve yalancıdan sakınan, fakire, yoksula ve darda kalmışa ele uzatan bir kişi olması gerektiğini, ayetlerle, hadislerle ve çeşitli din ve devlet büyüklerinden alıntı yaptığı menkıbelerle ifade etmeye çalışmıştır.²³ Gazali'ye göre Allah, insanlar arasından iki grup seçmiştir. İlki, Allah'ı tanıtmayı ve Allah'a kulluğun görevlerini insanlara bildirdiği peygamberler, diğeri ise insanlar arasında kavga ve kargaşayı önleyen yetenek ve yetkiyle donatılmış olan meliklerdir. İnsanların geçimlerini sağlayabilmesinin nedeni olan melik, Allah sayesinde en onurlu makama gelmiştir. O, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi konumundadır ve insanların meliki sevmesi ve itaat etmesi dinen vacip olmaktadır.²⁴

3. Yöneticinin Seçilmesi ve Vazifeleri

Maverdi, halifenin seçimine ilişkin iki grubun olduğunu söyler. Birincisi, halifeyi seçecek olan seçmenler grubu (ehlu'l hal ve'l akd), ikincisi, halife seçilecek kişilerdir. Maverdi, bu seçmenler grubu ile halife seçilecek kişiler için bazı şartlar gerekli olduğunu söyler. Seçmenler grubunu oluşturan kişiler; her yönüyle adil olmalı, halifede olması gereken özelliklere vakıf olacak bilgiye sahip olması, birden fazla halife adayı olması durumunda hangisinin yönetim işinde en ehil olabileceğini bilebileceği bir bilgi ve ferasete sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Halifelik seçimi için toplanan seçmenler heyeti, adaylar arasında belirlenen şartlar çerçevesinde halifeyi seçer. Ancak Maverdi, her adaylarda bulunan özellikler eşit ise yaşı büyük olana öncelik verilmeli, eşitlik devam ettiği takdirde vakar sahibi olan tercih edilmeli, burada da durum eşit ise artık zamanın şartlarına göre karar verilmesi gerektiğini

²² Gazali, *Yönetim Sırları*, çev. İbrahim Doğu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2014, s. 28-29.

²³ Gazali, *Yöneticilere Tavsiyeler*, çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 21-27; Gazali, *Yönetim Sırları*, ss. 28-53.

²⁴ Gazali, *Yönetim Sırları*, s. 75.

söylemektedir. Zaman savaşmayı gerektiriyorsa daha cesur olan aday seçilir, aksi halde ise daha bilgili olan aday halife olarak seçilir.²⁵ diyerek, diğer düşünürlerden farklı olarak yönetici seçme hususunda zamanın ve şartların uygunluğuna da bakılmasının gerektiğini ifade etmektedir.

Maverdi, halifenin yönetim vazifesini üstüne aldıktan sonra amme işleriyle ilgili olarak görevlerini şu şekilde sıralamıştır: dini muhafaza etmek, anlaşmazlıklarda dini hükümlere göre karar vermek, toplumun her türlü can ve mal güvencesini sağlamak ve geçimlerini sağlayacak kazançları temin etmek, Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmek, düşmana karşı hazırlıklı olmak, İslam dinini diğer dinler karşısında üstün olduğunu göstermek, zekat-vergiganimetleri toplamak, israftan ve cimrilikten kaçınıp yardımda bulunmak, vergilerin toplanması ve halka nasihatte bulunması için memurlar ve nasihatçileri atamak, halkın işleriyle bizzat ilgilenmek. Maverdi, halifelik vazifesini sonlandıracak iki durum olduğunu; halifenin adaletten ayrılması ve yönetim vazifesini aksatacak şekilde organlarında meydana gelebilecek eksikliklerin ortaya çıkması.²⁶ olarak açıklamakta olup, aslında yöneticinin sonsuz güç ve iktidara sahip olmadığını, şartlar tahakkuk etmediğinde görevden azlinin yapılabileceğini belirtmiştir.

Gazali, devlet başkanının seçimi meselesinde sıradan insanların bu vazifeye uygun olmadığını, imam seçilecek kişinin diğer insanlara nispetle sahip olduğu bir takım özelliklere sahip olması gerektiğini söylemiştir. Öncelikle imamet vazifesini ifa edecek kişide insanları yönetmeye ehil olmalı ve yöneticilik kabiliyetine sahip olmalıdır. Buna ilaveten imam; ilim sahibi, kudretli ve dindar olmalıdır. Ayrıca, Hz. Muhammedin "İmamlar Kureyş'tendir." (Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 219, 183; IV,421.) hadisine atıf yaparak imam olacak kişinin Kureyş nesebine sahip olması gerektiğini de söylemektedir. Şayet sayılan bu şartlara sahip olan bir imamın bulunmaması durumunda Gazali zorunlulukların mubah

²⁵ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniye*, s. 30-34.

²⁶ Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniye*, s. 52-56.

şeyleri mahzur kılacağından hareketle, imamın sahip olması gereken hasletlerin bir kısmının yokluğunda müsamaha gösterilmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü ona göre, şartlar oluşmasa dahi imamet sahihtir. İki kötülükten daha hafif olanı iyi, uzak olanın en uzak olandan daha yakın olduğunu söyleyerek imamet meselenin bu şekilde üzerinde durulması gerektiğini söylemiştir.²⁷ Gazali bu mevzuda Maverdi'den ayrı düşünerek devlet başkanının yokluğundansa, şartları yerine getirmeyen ancak yöneticilik işine en yakın olan kişinin devlet başkanı olabileceğini söyleyerek aslında, düzenin varlığından yana ilkelerden taviz vermiş görünmektedir. Oysa ki, Maverdi ilkelerden yana tavır alarak, devlet başkanın adaletten ayrılması ve vücut bütünlüğünün bozulması halinde görevden alınabileceğini belirtmiştir.

Yöneticinin sorumluluğu hususunda Farabi, toplumda düzeni ve uyumu sağlamayı, reaya arasında çıkabilecek kötülükleri ortadan kaldırmayı ve iyiliği yaymayı devlet başkanının görevi olarak belirtmiştir. Devlet başkanı, mutluluğa götüren her türlü iş ve davranışı artırmalı aksi durumları azaltmalı ve ortadan kaldırmalıdır.²⁸ Farabi, insanları mutluluğa ulaştırma görevini filozof-kral olarak nitelediği hükümdarın sanatının en yüksek sanat olduğunu söylemektedir.²⁹ Sanatları; yöneten, yöneten/hizmet eden ve yalnızca hizmet eden diye üçe ayıran Farabi, devlet başkanının görevi olan yönetme sanatı en üstün sanat olduğunu söylemektedir. Ona göre, yönetim, en mükemmel bilimdir ve diğer bilimler üzerinde otorite sahibidir.³⁰

Devlet başkanlığının sorumluluğunun olduğunu eserlerinin birçok yerinde müteaddit defalar tekrarlayan Maverdi'ye göre, Allah'ın emanet ettiği yönetim işini üstlenen hükümdar, çok çalışmalı, azimli ve gayretli olmalı, halka karşı nazik ve şefkatli olmalıdır.³¹ Maverdi, Allah'ın emirlerini yeryüzünde hâkim kılmak,

²⁷ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, s. 193-195.

²⁸ Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, s. 49-50.

²⁹ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 172.

³⁰ Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, s. 184-188.

³¹ Maverdi, *Yönetimin Esasları*, s. 9.

halka adalet ile muamele etmek ve şehirleri bayındır hale getirmek, tebaanın huzur ve sükûnunu sağlamak hükümdarın görevi olduğunu söylemektedir.³² Bununla beraber, yönetici Allah tarafından kendisine verilen bu emanetin gereğini yerine getirip getirmediğine dair kıyamet gününde emaneti veren tarafından sorguya çekileceğini ifade etmektedir.³³

4. Yöneticinin Özellikleri ve Sorumluluğu

Farabi, insan vücudun da amir organ durumunda olan kalp ile şehirde de insanlar arasında en üstün olması bakımından yönetici arasında benzerlik kurarak, toplumda ilk olarak varlığa gelmesi gereken kişinin yönetici olması gerektiğini ifade eder. Daha sonra, yöneticilik (riyasa) bakımından şehrin yöneticisine en yakın olan daha değerli işleri yapanlar ile ondan uzak olan ve daha az değerli işleri yapanların geldiğini söylemektedir.³⁴ Farabi'nin burada oluşturduğu hiyerarşik yapı aslında metafizik alanda inşa ettiği İlk Var Olan ve daha sonra Var Olanlara doğru süregelen değerliden az değerliye geçiş yapısıyla aynı olduğu görülmektedir.

Farabi, devlet başkanının sıradan biri olamayacağını kendisinde doğuştan gelen bazı hasletlerin olması gerektiğini ancak öncelikle şu altı şartın oluşması gerektiğini ifade eder: 1) O, faal akıldan gelen vahiy sayesinde bir bilge, bir filozof olmalıdır. 2) Faal akıldan gelen vahyin mütehhayyile yetisi sayesinde bir peygamber/nebi olmalıdır. 3) O, Faal Akıl ile irtibat kurması sonucu gerçek mutluluğa ulaştıran bütün fiillere vakıftır. Bu da yönetici olmanın ilk şartıdır. 4) O, her düzeyde ki insana her şeyi anlatabilecek derecede iyi bir hatiptir. 5) O, mükemmel bir öğretici ve yönlendiricidir. 6) Savaş sanatını çok iyi bilen ve savaşa dayanıklı bir bedene sahiptir.

Farabi daha sonra devlet başkanının fitratında/yapısında bulunması gereken on iki hasleti açıklar:

³² Maverdi, *Siyaset Sanatı: Nasihatü'l-Müluk*, çev. Mustafa Sarıbyık, Özgü Yayınları, İstanbul 2004, s. 68.

³³ Maverdi, *Yönetimin Esasları*, s. 9.

³⁴ Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 101.

1. Organları tam ve eksiksiz olmalıdır.
2. İyi anlama ve algılama yeteneğine sahip olmalıdır.
3. Güçlü bir hafızası olmalıdır.
4. Yüksek zekâya sahip ve uyanık olmalıdır.
5. Konuştuğu zaman tam ve anlaşılır konuşmalıdır.
6. Öğrenmeyi sevmeli ve bu yolda her türlü zorlukla baş etmelidir.
7. Doğru sözü ve doğru insanları sevmeli, yalandan ve yalancılardan nefret etmelidir.
8. Aşırı yemek ve içmekten, cinsel zevklerden uzak durmalı, zevk ve eğlence veren şeylerden kaçınmalıdır.
9. Yüksek ruhlu ve asil olmalıdır.
10. Altın, para gibi dünyevi malları değersiz görmelidir.
11. Adil olmalı ve adaleti yaymak için çaba harcamalı; asla zulmetmemelidir.
12. Azimli, kararlı ve cesur olmalıdır.

Farabi, ideal başkanının sahip olduğu bu özelliklerinin yanında dini, hukuki ve ahlaki değerlere uygun bir eğitimi alması gerektiğini söylemektedir. Bu çerçevede, yöneticiliğin eğitime ilişkin boyutunu sadece pratik ve teorik bütün bilimleri değil, yöneticiliğe dair tecrübeyi de içine alan bir eğitimden geçmeleri gerektiğini belirtir. Farabi, devlet başkanının ancak bu şekilde sahip olduğu doğal özellikleri eğitimle birleştirilerek kendini gerçekleştirme fırsatı bulabileceğini söylemektedir.³⁵

Farabi, ilk başkanlığın ideal vasıflarını taşıyan bir şahsın bulunmaması durumunda, peygamberlik şartının dışında beş şarta sahip olan kişinin başkan olacağını belirtir. Bu beş şartı taşıyan kimsenin bulunmaması durumunda ise, çocukluk ve gençliğinde yukarıda sıraladığımız on iki haslete sahip olan ve olgunluğunda da şu altı şartı taşıyan kişi başkan olur: 1) Filozof olmalıdır. 2) İlk yöneticilerin yasalarını, uygulamalarını çok iyi bilmeli ve uymalıdır. 3) Önceki uygulamalarda yer almayan konularla ilgili mükemmel bir çıkarım yapabilmelidir. 4) Yeni olay ve durum karşı-

³⁵ Yaşar Aydın, *Farabi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2017, s. 144-146; Farabi, *İdeal Devlet*, s. 101-106; Farabi, *Mutluluğun Kazanılması*, s.48.

sında da iyi bir çıkarım gücü olmalı, her daim şehrin menfaatini ön planda tutmalıdır. 5) İnsanları öncekilerin koymuş olduğu yasalara, konuşma yoluyla iyi bir şekilde yönlendirme/irşat gücüne sahip olmalıdır. 6) Savaşa karşı dayanıklı yüksek bir bedene sahip olmalıdır.³⁶ Ancak onun başkanlığı artık ilk başkanlık değil, geleneği sürdüren ikinci başkanlıktır.

Ancak, bahsedilen şartlar kendisinde yer almayan tek bir kişi dahi bulunmazsa, birinci kişi filozof, ikincisi ise kalan şartları yerine getirirse, erdemli şehrin yönetimi bu iki kişinin yönetimine verilmesi gerektiğini söylemektedir.”³⁷ Eğer bu altı özelliğe sahip iki kişi bulunmaz ise tek tek her bir özelliğe sahip altı kişinin bir araya gelerek yönetim işini icra edebileceklerini³⁸ söylediği çoklu bir yönetim anlayışını da önermektedir. Öte yandan erdemli bir yönetim için gerekli olan tüm şartların varlığı halinde her hangi bir şekilde felsefe yönetim işinden çıkarılırsa veya hükümdara bağlı bir filozof bulunmazsa, erdemli şehir hükümdarsız kalacak ve şehir halkı yok olmaktan kurtulamayacaktır.

Görüldüğü üzere, Farabi'nin zihnindeki ideal yönetim mutlak monarşidir ama belirtilen şartlar tahakkuk etmediği durumlarda, diarşi/iki hükümdarlı yönetim ve hatta aristokrasiyi de ideal devletin bekası için uygulanabilir modeller olarak zikreder. Farabi'de, ideal yönetim için vazgeçilmez olan şey, vahiy destekli politik güçle, felsefi donanımın birbirini tamamlamasıdır.³⁹

Nizamülmülk, sultanın sahip olması gereken özellikleri şöyle açıklamaktadır: Adil olmak, dindar olmak, yiğit olmak, ilim sahibi olmak, güzel çehre ve temiz ahlaklı olmak, aletleri kullanma becerisine sahip olmak, belirli sanatlardan anlamak, tüm canlılara şefkatli ve merhametli davranmak, dini vazifelerini eksiksiz yerine getirmek ve din âlimlerine hürmet göstermek, ilim ve hikmet ehli-

³⁶ Aydın, *Farabi*, s. 151.

³⁷ Çiğdem Ekincioglu, *Farabi ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008, s. 55.

³⁸ Farabi, *İdeal Devlet*, s. 109.

³⁹ Aydın, *Farabi*, s. 151.

ni muhafaza etmek, garibanlara iyilikte bulunmak, devlet memurlarına güler yüzlü davranmak, zalimliği tebaanın içinde söküp atmaktır. Nizamülmülk kendi döneminde sultanın siyaseti, adaleti ve ilmi sayesinde kendisine muhalefet eden kimsenin olmadığını, sultanın ilmi ve kudretiyle insanların yönünü karanlıktan aydınlığa doğru çevirdiğini ve tebaasına kılavuzluk ettiğini dile getirmiştir.⁴⁰ İslam siyaset düşüncesinde yöneticinin sahip olması gereken en öncelikli vasıflar ilim ve adalettir. Nitekim Nizamülmülk, padişahın Allah'ın rızasını gözeterek memlekette adaleti yayması gerektiğini ifade eder. Hadis'ten bir örnek vererek, hükümdarlar mahşer günü elleri bağlı bir şekilde huzura gelirler. Eğer adaletli ise elleri çözülür mekânı cennet olur, yok tebaasına zulmeden biri ise elleri çözülmez ve elleri boynundan bağlı bir şekilde cehenneme gönderilir diye söylemiştir. Nizamülmülk'ün devlet yönetme işinde çok kıymetli olan sözü her şeyi özetler niteliktedir: "Mülk zülm ile abat olur, küfr ile abat olmaz."⁴¹ Bununla beraber, ilim konusunda da, Hz. Davut, Feridun, Erdeşir, Nuşirevan, Dara, İskender, Hz. Ömer, Hz. Ali, Ömer b. Abdulaziz, Harun Reşit, Mutasım, Me'mun, Mahmud b. Sebüktekin gibi geçmiş devlet yöneticilerinden örnekler vererek, sultanın devlet yönetiminde bu tarihi şahsiyetlerin uygulamalarına göre hareket etmesi gerektiğini öğütlemiştir.⁴²

İslam siyaset düşüncesini içeren eserlerin neredeyse tamamında yönetici devletin kendisiyle eş değer görülmüş ve yazılan eserlerde en büyük bölüm yöneticilere ayrılmıştır. Bu çıkarımımızı destekleyen en önemli müelliflerden biri de Maverdî'dir. O Nasihatü'l Mülük eserinde melikin sahip olması gereken hasletler ve yönetimde bulunurken uyması gereken ilkeler üzerinde önemle durmuştur. İslam siyaset düşüncesinde üzerinde en çok durulan meselelerden biri olan yöneticinin sahip olması gereken hasletler konusunda Maverdî şunları sıralamaktadır: Kendisine tevdi edilen sorumluluğu kaldırabilecek düzeyde akıl sahibi olmalı, organlar

⁴⁰ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 13-14.

⁴¹ Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 15-16.

⁴² Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 79.

bakımından muallel olmamalı, adil bir şahsiyet olmalı, içtihadta bulunacak kadar ilme vakıf olmalı, yönetim işlerini sürdürecektir düzeyde bilgili olmalı, savaşmaya yetecek gücü ve cesaretli olmalı, nesep olarak Kureyş nesebinden olmalıdır.⁴³ Maverdi'ye göre melik, hem Allah'a, hem de halkına karşı tutum ve davranışlarında örnek alınan bir kişi olduğundan, mükemmel bir devlet ancak mümkün olan en iyi özelliklere sahip bir melikin yönetiminde var olmasıyla gerçekleşebileceğini söylemektedir. Maverdi, hükümdarın atadığı devlet görevlilerinin de bir takım özelliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmuştur. Sasani hükümdarı Ardeşir b. Babek'ten alıntılanmış beş özellikten bahseder. Bunlar; her konuda doğruya ulaşma yolunda yüksek kararlılık göstermek, sorumluluğunu tam yerine getirecek bilgi sahibi olmak, yüksek cesaret ve şecaat sahibi olmak, ahde vefa göstermek ve sadakat sahibi olmak, halka karşı cömert olmak. Maverdi bunlara kendisi de iki vasıf daha ekler: yapmış olduğu görevin çıkarlarını şahsi çıkarlarından üstün ve önce görmek, sevap ve övgünün en değerli kazanç olduğunu bilmek, diye sıralamaktadır.⁴⁴

Maverdi, melikin ve atadığı devlet memurlarının sahip olması gereken nitelikleri sıraladıktan sonra, melikin yönetim işlerinde dikkat etmesi gereken ilkelerden bahsetmektedir. Bunlar; a) Melik, Allah'tan korkmalıdır çünkü takva her işten önce gelmektedir. b) Melik, heva ve hevsten uzak durmalı, akli kullanarak onları aklın kontrolü altında tutmalıdır. c) Melik, ilimlerle ilgilenmeli ancak dini ilimlere daha ağırlık vermelidir. Kalam, hadis, fıkıh, nasihat ve dil ilimlerini öğrenmeli ve bu beş ilimle amel etmelidir. ç) Melik, alimlerden oluşan bir meclis kurmalı ve güvendiği ve itimat ettiği alimlerden sürekli nasihat almalı, nefsin terbiye etmelidir. d) Dini emirleri titizlikle uygulamalıdır. e) Halkına karşı affedici ve merhametli olmalıdır. f) Yaptığı tüm işleri ciddiyetle yapmalıdır. g) Her türlü sıkıntı ve zorluk karşısında sabretmelidir. ğ) Halkına karşı cömert davranmalı cimrilikten uzak durmalıdır. h) Melik, sır

⁴³ Maverdi, *Siyaset Sanatı: Nasihatü'l-Müluk*, s. 70-71; Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniye*, s. 31-32.

⁴⁴ Maverdi, *Yönetimin Esasları*, s. 103-104.

saklamalı gizlilik gerektiren şeyleri kimseye bildirmemelidir. i) Ahde vefa göstermelidir. 1) Sürekli Allah'a verdiği nimetlerden dolayı şükretmelidir. j) Ölçülü davranmalıdır. k) Tebaanın kendisine ulaşmada kolaylık sağlamalı, insanları konumlarından ötürü hor görmemelidir. l) Sert ve yumuşak siyasetten uzak durmalı şartlara göre ikisi arasında bir yerde durmalıdır. Maverdi, melikin özel yaşamında dikkat etmesi gereken bazı hususları da şu şekilde sıralamıştır. Melik; ipekli elbiselerden, faydası olmayan harp malzemelerini temin etmeden, altın, gümüş benzeri kıymetli şeylerle işlenmiş divandan, israf ve savurganlıktan, sarhoşluk veren her şeyden, cinsellik uyandıran müzik aletlerinden uzak durmalıdır. Ancak melikin, dinin haram kılmadığı şeyleri yapmasında, cariye satın almasında, def çalmasında, güzel şiirler dilemesinde, /avcılık/hokey/raket gibi oyunları oynamasında ve binicilik ile ilgili sporları yapmasında sakınca olmadığını ifade etmiştir.⁴⁵

Gazali yönetim işlerinde adaletin tesis edilmesi, düzenin devam etmesi ve devletin ayakta kalması için yöneticinin, uyması gereken ilkeleri şöyle açıklamıştır: Yönetici gerçek din âlimlerini yanından ayırmamalı, maiyetinde çalışan devlet görevlilerini birçok güzel erdeme sahip kişiler arasından seçmeli, öfke aklın afeti olduğundan öfkeyle hareket etmekten sakınmalı, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmamalı, halkı ihtiyaçlarıyla ilgilenmeli, onlara karşı şefkatli ve merhametli olmalı, nefsi arzulardan uzak durmalı, dinin hükümlerine uygun davranarak halkı mutlu etmeli, sırf halk mutlu olacak diye dinin hükümlerine aykırı şeyleri asla uygulamamalıdır.⁴⁶ Devlet başkanı aynı zamanda, kötü tabiatlı kişileri ülkesinden kovmalı, akıllı, sanatkâr ve yetenekli insanları yanında bulundurmalı, ülkesini refahını artırmalı geliştirip güzelleştirmeli, dünya hayatına tamah etmeyen yaşlı kimselerin görüşlerini almalı, kötülerden ve kötü sözlülerden uzak durmalı, devlet kadrolarında liyakate göre atamalar yapmalıdır.⁴⁷ Gazali, devlet yönetiminin kötüleşmesinin nedenlerinden

⁴⁵ Maverdi, *Siyaset Sanatı: Nasihatü'l-Müluk*, ss. 71-89.

⁴⁶ Gazali, *Yöneticilere Tavsiyeler*, s. 21-47.

⁴⁷ Gazali, *Yöneticilere Tavsiyeler*, s. 64.

biri olarak devlet başkanının göreve getirdiği idarecinin, bulunduğu makamın şartlarına sahip olmaması olarak belirtmiş olup, liyakat ilkesine çok önem verdiği görülmektedir.

Yöneticinin sahip olması gereken özellikleri; yönetici akıllı ve feraset sahibi olmalı, keskin zekaya sahip olması, bilgili olması, uyanık olmalı, cesur ve insafı olmalı, güzel ahlaka sahip olmalı, halka sevgi beslemeli, tahammüllü davranmalı, güler yüzlü olmalı, liderlik liyakatine sahip olmalı, işlerinde tedbiri elden bırakmamalı, geçmiş hükümdarların hayatlarını ve yönetimlerini incelemeli onlardan ders almalıdır⁴⁸ diye sıralamıştır. Ayrıca sultanın uzak durması gereken işler konusunda Gazali, içki içmenin, ava çıkmanın, top ve benzeri spor oyunları ile vakit geçirmenin sultana uygun düşmeyeceğini belirtmiştir. Çünkü, sultan bu tür eğlence işlerini alışkanlık haline getirirse tebaanın işlerini aksatabilir, idari işlerinden uzak kalabilir diye uyarıda bulunmuştur.⁴⁹ Gazali, insanı iki şeyin, iktidarın ve dünya malının bozduğunu bundan dolayı, akıllı kimselerin hükümdara çok yakınlık kurmaması gerektiğini söyler. Çünkü hükümdar, çocuklar gibi çabuk sinirlenir ve çabuk mutlu olurlar. Hükümdarlar, menfaatlerinden ötürü insanları yanlarında tutarlar, menfaatleri sona erince kendinden uzaklaşırlar. Bundan dolayı hükümdarların, sadakat ve vefadan bir haber olduklarını söylemiştir.⁵⁰

Bu noktada, Gazali'nin devlet başkanlarına yakın olma meselesinde tutarsız bir yaklaşım sergilediği göze çarpmaktadır. Çünkü Gazali, devlet başkanının yönetim işlerinde uyması gereken bir takım ilkelerden bahsederken, devlet başkanlarının din âlimlerini yanından eksik etmemesi gerektiğini söylemekte olup diğer yandan da akıllı kimselerin ve gerçek âlimlerin, devlet başkanlarından uzak kalmaları gerektiğini tavsiye etmektedir.

Sonuç

Yöneticiliği; yöneticinin gerekliliği, hakimiyetin meşruiyeti,

⁴⁸ Gazali, *Yöneticilere Tavsiyeler*, s. 90-92.

⁴⁹ Gazali, *Yönetim Sırları*, s. 113.

⁵⁰ Gazali, *Yöneticilere Tavsiyeler*, s. 92-93.

yöneticinin vazifesi ve sahip olması gereken hasletler çerçevesinde müelliflerin çizdikleri yönetici portresi üzerinden özetlemeye çalışacak olursak; bir yöneticinin seçilmesi hem dini hem de dünyevi bir zorunluluk olarak görülmüştür. Toplumda, güçsüzü güçlüye ezdirmeyecek, haklının hakkını savunacak, kaosu ve kargaşayı önleyecek, adaleti tesis edecek ve düzenin devam etmesini sağlayacak bir güce, yani yöneticiye ihtiyaç vardır. Müellifler, yöneticinin varlığını hem akli hem dini zorunluluk ile açıklamakla birlikte yöneticiliğin daha çok dini bir zorunluluk olduğunu açıklamışlardır. Yöneticinin görevi, ülkesini savaşımlara karşı korumak, şehirleri bayındır hale getirmek, vergileri toplayıp adilce dağıtmak, Allah'ın hükümleriyle hareket edip Allah'ın rızasına uygun işler yapmak kısaca dini ve dünyevi düzeni sağlamaktır. İncelediğimiz eserlerde, yönetici kavramı genel bir ifade olarak kullanılmakla birlikte yönetici için aynı zamanda, filozof/peygamber, reis, imam, kanun koyucu, devlet başkanı, sultan, hükümdar/padişah, melik, halife ve emir gibi unvanlar kullanılmıştır.

İncelediğimiz eserlerde yöneticilik, Allah tarafından seçilmiş ve seçkin vasıflarla donatılmış bir kişiye verilmiştir. Müelliflere göre, Allah her dönemde her topluma belli meziyetlere sahip bir hükümdar göndermektedir. Yöneticiler, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Allah'ın vekili, peygamberin halifesi gibi nitelermelerle yüceltilmiştir. Aslında yönetim işinin ilahiliği meselesi Sümer, Babil, Mısır, Çin, Fars ve Eski Türk gibi eski kadim medeniyetlerden beri var olan bir yaklaşım olmakla birlikte, incelediğimiz eserlerde de bu durum Kur'an, hadis ve dini menkıbelerden örnekler verilerek yönetim işi ve yönetici yüceltilmiştir. Ancak bununla birlikte hâkimiyetini Allah'tan alan yönetici, aynı şekilde Allah'a karşı sorumlu tutulmuş ve adaletli yönetimi sayesinde Allah katında en kıymetli yere gelebileceği söylenmiş, halkına karşı zalim ve merhametsiz davrandığı takdirde ise cezaların en büyüğüyle karşılaşacağı hadisler, dini metinler ve menkıbeler örnek verilerek öğüt verilmiştir.

Yöneticinin sahip olması gereken özellikler hususunda her bir müellifte ortak olan noktaları sayacak olursak: Adil olmak, akıl ve

bilgi sahibi olmak, dindar ve takva sahibi olmak, Allah korkusuna sahip olmak, din âlimlerinden nasihat/tavsiye almak ve onlara hürmet göstermek, himmet sahibi olmak, erdemli olmak, cömert olmak, sabırlı olmak, cesaret ve şecaat sahibi olmak, tebaasına karşı yumuşak ve merhametli davranmak, dini ilimleri öğrenmek ve onlarla amel etmek, işleri ciddiyetle yapmak ve işi ehline vermek, toplumda iyiliği çoğaltmak kötülüğü azaltmak. Bunlardan farklı olarak Maverdi ve Gazali yöneticinin Kureyş soyundan gelmesi gerektiğini, Farabi'nin ise yöneticinin Faal Akıl'dan vahiy alan bir peygamber/filozof olması gerektiği hususları düşünürlerin yönetici de var olması gereken özellikler konusunda farklı yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Netice itibariyle İslam siyaset düşüncesinde kaleme alınan eserlerde yönetici; devleti idare eden, hâkimiyetini Allah'tan alan, dini ve dünyevi düzeninin selameti için gerekli olan, kendisine her şartta itaat edilen, hükümdar/padişah, sultan, melik, halife, filozof/peygamber gibi unvanlarla isimlendirilen, adil, bilge, dindar, soylu, erdemli gibi vasıflara sahip olan seçkin bir insandır.

Kaynaklar

Avcı, Emre, *Dinsel Düşünce Bağlamında Devlet Felsefesi ve Farabi'de İdeal Devlet Felsefesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2008.

Düvenci, Serhat, "Devlet Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2, 2018.

Bıçak, Ayhan, *Türk Düşüncesi 1: Kökenler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.

Büyük, Celal, "İslam Devlet Felsefesi", ed. Mert Uydacı, *Turkish Studies from Different Perspectives*, Athens Institute for Education and Research, Atina 2017.

Farabi, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, çev. Mehmet Aydın, Abdulkadir Şener ve M. Rami Ayas, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.

- Gazali, *İtikadda Orta Yol*, çev. Osman Demir, Klasik Yayınları, İstanbul 2016.
- Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2018.
- Arslan, Mahmut, "Eski İnan Geleneği ve Siyasetnameler", *Sosyoloji Dergisi*, 3/1, 1989.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe", ed. Bayram Ali Çetinkaya, *Doğu'dan Batı'ya Düşüncenin Serüveni 8: Osmanlı'da Felsefe ve Akli Düşünce*, İnsan Yayınları, İstanbul 2015.
- Rosenthal, Erwin, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Farabi, *Mutluluğun Kazanılması*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Maverdi, *Yönetimin Esasları*, çev. Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Gazali, *Yönetim Sırları*, çev. İbrahim Doğu, Çelik Yayınevi, İstanbul 2014.
- Gazali, *Yöneticilere Tavsiyeler*, çev. Osman Arpaçukuru, İlke Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Maverdi, *el-Ahkamü's-Sultaniye: İslam'da Devlet ve Hilafet Hukuku*, çev. Ali Şafak, Ufuk Yayınları, Ankara 2016.
- Maverdi, *Siyaset Sanatı: Nasihatü'l-Müluk*, çev. Mustafa Sarıbrıyık, Özgü Yayınları, İstanbul 2004.
- Farabi, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Aydınlı, Yaşar, *Farabi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2017.
- Ekinciöğlü, Çiğdem, *Farabi ve Siyaset Felsefesine Dair Görüşlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.

